

วิเคราะห์แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

ANALYZE THE CONCEPT OF HUMANISM IN THERAVADA

BUDDHIST PHILOSOPHY

พระมหาอรรถพงษ์ สิริโสภณ (ศรียะวงษ์)¹ และ จรัส ลีกา²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2}

Phramaha Attapong Sirisopano (Srirawong)¹ and Jaras Leeka²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand^{1,2}

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีมุมมองต่อมนุษยนิยม 3 มิติ คือ 1) มิติทางปรัญญา ที่เห็นว่า มนุษย์มีคุณลักษณะสากล เป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งในธรรมชาติ มีพลวัตไปตามปัจจัยปรุงแต่ง และประกอบด้วยชั้น 5 จึงมีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม 2) มิติทางอัตวิสัย เพราะเห็นว่ามนุษย์มีคุณลักษณะเฉพาะด้วยความเป็นเผ่าพันธุ์มนุษย์ ลักษณะเฉพาะตามกรรม ลักษณะเฉพาะของนามธรรมพิเศษที่แตกต่างจากสัตว์อื่น (เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) ทำให้มีความรู้สึก มีความจำ มีการคิดวิเคราะห์ และมีปัญญาสูงกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ มีคุณธรรมและจริยธรรม มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองจนถึงระดับอริยมนุษย์ ทำให้มีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม กรรณนิยม ประสพการณ์นิยม มนุษยธรรมนิยม สัมพัทธนิยม มัชฌิมนิยม และประโยชน์สุขนิยม 3) มิติทางอนัตตภาวะวิสัย ที่เห็นว่า มนุษย์และสรรพสิ่งในมิติของสภาวะธรรม ไม่มีความสำคัญมันหมายความว่าตัวตนมนุษย์ เพราะเป็นเพียงส่วนประกอบของชั้น 5 จึงมองชีวิตมนุษย์ในมิติของความไม่มีตัวตน มีปัญญาญาณในอริยสัจ ทำให้มีลักษณะเป็นธรรมนิยม และเสรีนิยม

คำสำคัญ: มนุษยนิยม; พุทธปรัชญาเถรวาท

* ได้รับบทความ: 22 ธันวาคม 2563; แก้ไขบทความ: 29 ธันวาคม 2563; ตอรับตีพิมพ์: 30 ธันวาคม 2563

Received: December 22, 2020; Revised: December 29, 2020; Accepted: December 30, 2020

Abstract

The Theravada Buddhist Philosophy has perspective on humanism for 3 parts: 1) objectivity dimension, it is because humans have universal features, they are a part of nature and they are under the natural rule (Trinity). Moreover, as humans are one creature in the nature that have dynamic based on the flavor factors and include the five groups of existence (khanda), they are naturalism, realism and rationalism. 2) Subjectivity dimension, it is because humans are unique including characterized by the human race, characterized by Karma and characterized by special abstracts that differ from those of other animals (feeling, memory, thought and consciousness). For that reason, humans have feeling, memory, critical thought, more intelligence than other species, morality and ethics, and also have the potential to develop themselves to the noble level. Those bring them to be pragmatism, empiricism, humanitarianism, relativism, moderationism, and utilitarianism. 3) Objectivity and subjectivity dimension, as Buddhist philosophy views humans and things in the dimension of dharma and does not determine humans and things are concrete because they are only components of five groups of existence. Therefore, humans and things must be viewed in abstract dimension. They have intuition of Noble Truths and are characterized as law observance and liberalism.

Keywords : humanism, Theravada Buddhist Philosophy,

บทนำ

ตั้งแต่บรรพกาลมาจนถึงยุคปัจจุบัน ได้มีนักปรัชญาและนักศาสนามากมายพยายามคิดค้นหาคำตอบเกี่ยวกับมนุษย์ จึงมีข้อสงสัยมากมายที่เกี่ยวกับมนุษย์ เช่น มนุษย์คืออะไร ทำไมถึงเกิดมนุษย์ มนุษย์มาจากไหน ทำไมจึงถือกำเนิดเป็นมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างไร มนุษย์เป็นอย่างไร มนุษย์จะเป็นไปอย่างไร จุดสิ้นสุดของมนุษย์คืออะไร อะไรคือความตาย มนุษย์ตายแล้วจะไปสู่อะไรต่อไป เป้าหมายของมนุษย์คืออะไร เป็นต้น ซึ่งความ

สงสัยเหล่านี้นำไปสู่การคิดค้นหาคำตอบที่มีลักษณะเป็นมนุษยนิยม นักคิดทางปรัชญาและลัทธิทางศาสนาก็มีคำตอบต่อมนุษยนิยมหลากหลายแนวคิด มีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกันไป ส่วนพระพุทธศาสนาก็เป็นศาสนาฝ่ายอเทวนิยมที่ให้ความสำคัญกับมนุษยนิยม ซึ่งในบทความนี้จะมุ่งวิเคราะห์แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

ปฐมทัศน์ปรัชญามนุษยนิยม

คำว่า “มนุษย์” เป็นภาษาสันสกฤตที่ถูกนำมาใช้ในภาษาไทย ในภาษาบาลีมีรูปศัพท์ว่า “มนุสฺส” มาจากคำว่า “มนะ” ที่แปลว่าใจ กับคำว่า “อุสฺส” ในภาษาบาลีที่แปลว่าสูง เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ผู้มีใจสูง ผู้ที่มีจิตใจประกอบด้วยคุณธรรมสูง (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2556 : 118) ส่วนคำว่า “มนุษยนิยม” หมายถึง ปรัชญาที่ยกคุณค่าและความสำคัญสูงสุดให้ความเป็นมนุษย์ มุ่งแสวงหาและเสนอแนะแนวทางชีวิตให้มนุษย์บรรลุความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขในโลกมนุษย์จนถึงความสิ้นทุกข์ ถือว่ามนุษย์เป็นมาตรการและมาตรฐานกำหนดวัดเรื่องของมนุษย์และทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับมนุษย์ โดยเห็นว่ามีเจตจำนงอิสระ มีพลังความคิดสร้างสรรค์ มีศักยภาพและศักดิ์ศรี รวมทั้งรับผิดชอบชะตาชีวิตตนเอง (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 113) แนวคิดปรัชญามนุษยนิยมมีทัศนะที่ถือว่า “มนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งของธรรมชาติ มีศักดิ์ศรีมีค่า และมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองโดยอาศัยเหตุผลและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 44)

ปรัชญามนุษยนิยมมีความเป็นมาจากการคิดและความเชื่อของมนุษย์ ซึ่งได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นเป็นวัฒนธรรมคตินิยม “ปรัชญามนุษยนิยมตะวันออกเกิดจากศาสดาผู้ก่อตั้งลัทธิศาสนาและเจ้าสำนักปรัชญาในอินเดียและจีน ส่วนในวัฒนธรรมคตินิยมตะวันตก ปรัชญามนุษยนิยมเริ่มโดยนักปราชญ์ราชบัณฑิตชาวกรีก โดยปรัชญามนุษยนิยมมุ่งพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์มีเหตุผลและมีคุณธรรม” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 107-108) มนุษยนิยมตะวันตกเป็นผลมาจากการปฏิบัติและการปฏิรูปทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา ปรัชญา การเมือง การศึกษาและวรรณกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของท่านอาจารย์สมิคร ปุราवास ที่เห็นว่า “นักปรัชญาสมัยอินเดีย จีน และกรีก คือ ผู้รักในความรอบรู้ ฝึกฝนในความจริง

ความถูกต้อง ความดีงามของมนุษย์และโลก” (สมักร บุราวาศ, 2490 : 143-148)ปรัชญาจึงเป็นวิทยาการพิเศษสำหรับวิชาการเป็นมนุษย์

ปรัชญามนุษยนิยมจำแนกออกเป็น 2 สาย ได้แก่ “มนุษยนิยมสายอเทวนิยมและวิทยาศาสตร์กับมนุษยนิยมสายเทวนิยม” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 107-108) โดยมนุษยนิยมสายอเทวนิยมและวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นกลุ่มปรัชญาที่พัฒนาขึ้นบนรากฐานแห่งธรรมชาตินิยม ประสบการณ์นิยมและเหตุผลนิยม โดยถือว่ามนุษย์มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง แต่เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยเหตุผลและคุณธรรม มีคุณค่า มีศักดิ์ศรี และพัฒนาได้ ซึ่งสายนี้ได้ศึกษามนุษยนิยมโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และจะต้องผ่านการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ส่วนมนุษยนิยมสายเทวนิยม ซึ่งเป็นกลุ่มปรัชญาที่มีรากฐานมาจากแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาของปรัชญากรีก โดยเห็นว่าเทพเจ้าอยู่เหนือธรรมชาติและมีความสัมพันธ์กับมนุษย์

ปรัชญามนุษยนิยมจึงมีความเชื่อมั่นในธรรมชาติของมนุษย์ว่ามีศักยภาพสูง และสามารถพัฒนาได้ “มนุษย์มีมาตามธรรมชาติของมนุษย์เป็นเบื้องต้น และต่อมาได้รับการปลูกฝังเพิ่ม เสริมสร้างและพัฒนาขึ้นไม่หยุดยั้ง ผ่านวัฒนธรรมและการศึกษาเรียนรู้ ฝึกอบรม โดยความพยายามและในความรับผิดชอบของมนุษย์เอง โดยที่มนุษย์นิยมยืนยันความจริงทุกอย่างทางธรรมชาติในกฎธรรมชาติ จึงไม่ยอมรับความเป็นจริงและสิ่งเป็นจริงเหนือธรรมชาติในทางอภิปรัชญา เพราะพิสูจน์ไม่ได้ตามหลักธรรมชาตินิยม สัจนิยม ประสบการณ์นิยม และเหตุผลนิยม ซึ่งทั้งหมดรวมลงที่ความจริงตามแนววิทยาศาสตร์” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 139)

ปรัชญามนุษยนิยมมีทัศนะที่ให้คุณค่าและความสำคัญสูงสุดแก่ความเป็นมนุษย์ มุ่งแสวงหาแนวทางที่ดีที่สุดของเพื่อนมนุษย์ในโลกปัจจุบัน โดยถือว่า “มนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง ถือว่ามนุษย์มีเจตจำนงอิสระ มีพลังความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความพยายาม ศักยภาพ ศักดิ์ศรี โดยธรรมชาติของมนุษย์อยู่ในวิสัยที่ต้องรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเองได้ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดจากการกระทำของตนเอง” (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2549 : 111) โดยปรัชญาแบบมนุษยนิยมเชื่อมั่นในพลังความคิดและการกระทำของมนุษย์ว่าสามารถกำหนดความเป็นไปของชีวิตได้ ถ้าหากว่ามนุษย์มีความรู้ที่ถูกต้องและได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างถูกต้อง ความดีและความงามของมนุษย์ขึ้นอยู่กับที่การกระทำและเจตจำนงของมนุษย์ กลุ่มมนุษยนิยมเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพสูงกว่าสัตว์ทุกชนิด จึงเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในการแสวงหาความรู้และพัฒนาตนเองได้ โดยไม่พึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติ

มนุษย์สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและสร้างกฎเกณฑ์เพื่อการอยู่ร่วมกัน ทำให้มนุษย์มีระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิต และมีปัญญาประดิษฐ์สร้างสิ่งต่างๆ รวมถึงปัญญาญาณในระดับสูงอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์

โลกทัศน์และชีวทัศน์เชิงมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงการกำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสังคม ซึ่งมีปรากฏในอัครคัมภีร์ (ที.ปา. (ไทย) 11/111-140/83-102) โดยมีเนื้อหาโดยสรุปว่า จักรวาลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยมีความเปลี่ยนแปลง 2 ลักษณะ คือ ความเปลี่ยนแปลงไปสู่การเสื่อมสลาย เรียกว่าสังวัฏฏ์ และความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญขึ้นใหม่ เรียกว่าวิวัฏฏ์ มีทั้งความเสื่อมสลายและเจริญขึ้นใหม่ตลอดเวลา ไม่มีที่สิ้นสุด จนไม่สามารถนับได้ เรียกว่าสงไขย เมื่อถึงยุคที่โลกแตกสลาย สัตว์บางจำพวกไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหม เมื่อโลกแตกสลายก่อให้เกิดเถ้าผองธุลีฟุ้งกระจาย ต่อมาลมและน้ำพัดพาให้ผองธุลีรวมกันเป็นโลก และมีน้ำท่วมไปทั่ว เมื่อน้ำลดลงพื้นดินก็โผล่ขึ้น ความชื้นแฉะทำให้เกิดง้วนดินขึ้น สัตว์ที่ไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหมได้ท่องเที่ยวสัญจรไปตามอากาศ มาพบง้วนดินที่ลอยอยู่บนน้ำก็ลงขึงง้วนดิน ทำให้ติดในรส รสก็หายไป ต่อมาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็เกิดขึ้น เมื่อง้วนดินหมดไปก็เกิดสะเก็ดดิน สัตว์เหล่านั้นก็กินสะเก็ดดิน เมื่อสะเก็ดดินหมดไปก็เกิดเครื่องดิน เมื่อเครื่องดินหมดไปก็เกิดข้าวสาลี สัตว์ก็บริโภคข้าวสาลี เมื่อบริโภคข้าวสาลีทำให้ร่างกายหยาบและมีผิวพรรณต่างกันทำให้เกิดอวัยวะเพศ เมื่อเพ่งมองอวัยวะเพศฝ่ายตรงข้ามก็เกิดความกำหนัดและมีเพศสัมพันธ์กันอย่างเปิดเผยโดยไม่ละอาย ทำให้ถูกตำหนิและขว้างปาสิ่งของใส่ จึงไปหาที่กำบังมีเพศสัมพันธ์กันและก่อกำเนิดชีวิตและพัฒนาการในครรภ์ จนคลอดออกมาเป็นเผ่าพันธุ์มนุษย์ มีวิวัฒนาการการสร้างที่กำบังมาเป็นบ้านเรือน ต่อมาเมื่อมีจำนวนมากขึ้นก็อยู่รวมกลุ่มกันเป็นชุมชนและสังคมโดยไม่มีกติกา หลังจากนั้นก็มีผู้ประพฤติก่อความเดือดร้อนแก่สังคม ซึ่งมีพฤติกรรมในลักษณะละเมิดศีลขึ้น ทำให้มีความขัดแย้งและกระทำความรุนแรงต่อกัน จึงทำให้ต้องคัดเลือกผู้มีปัญญาและความประพฤติดีมาเป็นผู้ตัดสินปัญหา จากนั้นจึงมีพัฒนาการมาเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง และกษัตริย์ หลังจากนั้นจึงมีการแบ่งชนชั้นขึ้นมา และได้บัญญัติกฎเกณฑ์เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

การกำเนิดมนุษย์มีพัฒนาการ 2 ช่วง คือ “ช่วงที่เป็นโอปปาติกะกำเนิด และช่วงที่เป็นชลาพุชกำเนิด พุทธปรัชญาได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ยุคต้นกับที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดนั้น

จะประกอบด้วยชั้น 4 เท่านั้น ยังไม่ปรากฏรูปชั้นที่ชัดเจนที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า พอมาถึงพัฒนาการช่วงที่ 2 จึงค่อยเกิดเป็นรูปชั้นที่หยาบขึ้นจนมีชั้น 5 ครบบริบูรณ์” (ปรุทม์ บุญศรีตัน, 2556 : 128) ซึ่งการพัฒนามาเป็น 5 ชั้นจะอยู่ในครรภ์ของมารดา

พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์เกิดในครรภ์มารดานั้น จะต้องประกอบด้วยปัจจัยร่วม 3 ประการ (ปรุทม์ บุญศรีตัน, 2556 : 124) คือ 1) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์ตามธรรมชาติของหญิงและชาย นอกจากนี้ยังมีนัยยะความหมายถึงการที่นำไข่กับสเปิร์มมาผสมกันด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งนอกเหนือจากธรรมชาติ อันตั้งอยู่บนหลักการเดียวกัน คือ ต้องมีหญิงและชายซึ่งมีสัญลักษณ์แห่งไข่และสเปิร์มในภาษาทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน 2) มารดามีระดูในขณะที่อยู่ร่วมกันนั้น คือ มารดาหรือหญิงที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์มีไข่สุกพร้อมที่ผสมกับน้ำเชื้อของชายได้แล้ว และได้มีเพศสัมพันธ์กัน 3) คันทัพพะปรากฏขึ้น คือ การปฏิสนธิจิตหรือปฐมจิตอันเป็นจิตดวงแรกที่เกิดขึ้นจากภพอื่นมาสู่ครรภ์ด้วยอำนาจแห่งบุญกุศล และกิเลสที่สะสมมาชักนำมาให้เกิด “กรรมส่งผลให้เกิดตามเจตนาของจิตจิต มนุษย์เกิดจากภพจิตตามมโนกรรม เรียกว่ากัมมภพ ส่วนสภาพแวดล้อมที่มนุษย์เกิดเรียกว่าอุปปัตติภพ ซึ่งก็มีกัมมภพเป็นปัจจัย มนุษย์เกิดไปในที่ที่เจตนามุ่งให้เกิด โดยอุปปัตติภพหมายถึงสภาพเป็นมนุษย์” (สมักร บวรवास, 2554 : 246) หากปัจจัยทั้ง 3 ไม่ประจวบเหมาะกัน การเกิดหน่วยชีวิตก็ไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสถึงพัฒนาการชีวิตมนุษย์ในครรภ์ว่า “รูปเป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นชนะ จากชนะเกิดเป็น 5 ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้นก็มิขณ มีผม และเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของทารกในครรภ์บริโภคน้ำข้าว โภชนาหารอันใด ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นย่อมมีชีวิตอยู่ด้วยอาหารในครรภ์มารดานั้น” (ส.ส. (ไทย) 15/235/337-338) อธิบายได้ว่า หลังจากมีเพศสัมพันธ์ก็จะมีการผสมกันของสเปิร์มกับรังไข่กลายเป็นจุดน้ำใส ๆ (กลละ) ภายในสัปดาห์ที่ 1 ก็จะมีปฏิสนธิวิญญาน สัปดาห์ที่ 2 ก็จะเปลี่ยนสภาพเป็นเหมือนน้ำล้างเนื้อ สัปดาห์ที่ 3 พัฒนาเป็นตัวอ่อนเหมือนชิ้นเนื้อสีแดง (เปสิ) ขนาดเท่าเม็ดพริกไทย สัปดาห์ที่ 4 ก็จะพัฒนาการเป็นก้อนเนื้อ (ชนะ) มีขนาดเท่าฟองไข่ไก่ สัปดาห์ที่ 5 แดกเป็น 5 ปุ่ม (ปัญจสาขา) จนถึงสัปดาห์ที่ 32 พัฒนาการจนมีอวัยวะต่างๆ เช่น ผม ขน เล็บ เป็นต้น โดยมีสายสะดือรับสารอาหารจากแม่

ทำให้มีการเจริญเติบโตในครรภ์ เมื่อครบ 9-10 เดือนหรือประมาณ 38-42 สัปดาห์จึงคลอดออกมา

ในระหว่างพัฒนาการในครรภ์ การกระทำของมารดามีผลต่อทารกในครรภ์ด้วย เพราะเป็นการสร้างอุปนิสัยให้กับทารกในครรภ์ หากแม่ชอบรับประทานอาหารหยาบหรือรสจัดทารกก็จะได้รับสารอาหารแบบเดียวกัน หากแม่มีอุปนิสัยก้าวร้าวรุนแรงก็จะถ่ายทอดไปสู่ทารกในครรภ์ด้วย ดังนั้น บุคลิกลักษณะหรืออุปนิสัยของทารกได้รับการหล่อหลอมและถ่ายทอด รวมทั้งกำหนดคุณสมบัติมาจากในครรภ์มารดา ประกอบกับอุปนิสัยเดิมที่ส่งสมมาแต่อดีต เมื่อคลอดออกมาแล้วก็ได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่ การอบรมสั่งสอน และสิ่งแวดล้อม ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกัน ดังนั้น คนจะดีหรือชั่วไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่การกระทำของแต่ละคนหลังจากที่เกิดมาแล้ว

1) พันธกิจเชิงพุทธปรัชญามนุษยนิยม

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้เป็นพันธกิจของพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งส่งพระสาวกออกเผยแผ่ศาสนาว่า “พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่หยาตเทพและมนุษย์... สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม” (วิ.ม. (ไทย) 4/32/40) ซึ่งสะท้อนแนวคิดมนุษยนิยม 3 ระดับ คือ 1) มนุษยนิยมในแง่ของความมุ่งหมายเพื่อธรรมนิยมและประโยชน์สุขนิยม 2) มนุษยนิยมในแง่ของวิธีการอย่างมนุษย์ไม่เหนือวิสัยมนุษย์ 3) มนุษยนิยมในแง่ของมนุษยโลก คือ นอกจากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นมนุษย์แล้ว ยังมีกลุ่มเป้าหมายที่ชื่อว่าชาวโลก หมายถึงสรรพสิ่งในโลก ทั้งส่วนที่เป็นกายภาพ สิ่งแวดล้อม อากาศ แสงสว่าง ดิน เป็นต้น และชีวภาพ คือ สิ่งมีชีวิตทุกชนิด โดยพันธกิจของพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะมนุษยชาติเท่านั้น

2) พระพุทธเจ้าในฐานะศาสตามนุษยนิยม

พุทธปรัชญามนุษยนิยมที่เป็นจุดเด่นคือแนวคิดแบบอเทวนิยม เชื่อมมั่นในศักยภาพของมนุษย์โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งเหนือธรรมชาติ แม้พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงฤทธิ์เหนือมนุษย์ได้ แต่ก็ไม่นิยมการแสดงฤทธิ์ เพราะจะทำให้มนุษย์ศรัทธาในฤทธิ์มากกว่าศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธเจ้าจึงเป็นศาสดาแบบมนุษยนิยม “พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ (มนุษย์สุญโต) ได้บรรลุผลสูงสุดในการพัฒนามนุษย์ กลายเป็นพระอริยบุคคลหรืออริยมุนีด้วยความเพียรพยายาม เป็นบรมครูผู้ประเสริฐสุดเพื่อพัฒนามนุษย์พร้อมเทพเจ้าเหล่าเทวดาทั้งหลาย

(สถธา เทวมนุสสถาน)” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 28) พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ตามประวัติศาสตร์ ทรงค้นพบและบรรลุธรรมด้วยประสบการณ์จากการปฏิบัติ หลังจากบรรลุธรรมแล้วก็ทรงมีพุทธจริยาวัตรในการประกาศธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ เทพเจ้าและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผลมาจากความพยายามของพระองค์ในฐานะทรงเป็นมนุษย์ทั้งสิ้น ซึ่งมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในเชิงมนุษยภาพว่า คือ มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐในแง่ของการพัฒนาได้

3) มนุษยนิยมในอุดมคติ

มนุษยนิยมในอุดมคติของพุทธปรัชญามีหลายระดับ ดังต่อไปนี้ 1) มนุษยนิยมในเชิงจริยธรรม คือ คนที่มีพฤติกรรมดีงาม มีศีล มีความสุจริต 2) มนุษยนิยมประโยชน์สุขนิยม คือ มีความสุขกายและสุขใจ มีทรัพย์ บริวาร สร้างคุณประโยชน์ต่อสังคมและโลก เป็นต้น 3) มนุษยนิยมในเชิงคุณธรรม คือ เป็นผู้ที่มีจิตใจดีงามและมีคุณธรรมสูง 3) อริยมนุษยนิยม คือ พระอริยบุคคล 4 ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ 4) ศาสดามนุษยนิยม คือ พระพุทธเจ้า ทรงเป็นมนุษย์ที่ใช้ความเพียรในการปฏิบัติจนบรรลุความหลุดพ้นด้วยพระองค์เอง ประกอบด้วยคุณสมบัติ 3 ประการ คือ ทรงมีพระปัญญาคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระวิสุทธิคุณ ซึ่งเป็นมนุษยนิยมในอุดมคติดระดับสูงสุด

4) เป้าหมายในพุทธปรัชญามนุษยนิยม

เป้าหมายในพุทธปรัชญามนุษยนิยม 3 ระดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556 : 17-18) คือ 1) เป้าหมายต่อหน้า (ทิฐฐิธัมมิกัตถะ) คือ สิ่งที่ตามองเห็นหรือทันเห็น ประโยชน์ที่มองเห็น ได้แก่ การมีทรัพย์เงินทอง ความเป็นที่ยอมรับในปัจจุบัน มีมิตรสหาย บริวาร การมีร่างกายแข็งแรงไร้โรค เป็นต้น 2) เป้าหมายเลียดาเห็น เรียกสัมปรายิกัตถะ ประโยชน์นามธรรมคุณธรรมความดีที่เป็นการพัฒนาชีวิตจิตใจ ให้มีความสุขความซึ่งใจอย่าง ประณีตที่ตามองไม่เห็น เช่น ความสุขใจ อิ่มใจภูมิใจ มั่นใจ ความรู้สึกในคุณค่าและความหมายของชีวิต ที่เกิดจากศรัทธา ความประพฤติดีงามสุจริตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ จิตใจปลอดโปร่ง ปัญญาถูกต้อง 3) เป้าหมายสูงสุด คือ การมีปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต จนกระทั่งจิตใจเป็นอิสระไร้ทุกข์ เรียกปรตถะ ซึ่งเป็นเป้าหมายเพื่อความดับทุกข์ “คำสอนทุกอย่างนำไปสู่การดับทุกข์ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา เรียกการดับทุกข์ว่า “นิพพาน” คือ การดับทุกข์หรือการดับกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ โดยจำแนกนิพพานออกเป็น 2 แบบ คือ 1) สอุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับกิเลสแต่เบญจขันธ์ยังเหลืออยู่ 2) อนุ

ปาติเสสนิพพาน คือ การดับกิเลสพร้อมด้วยเบญจขันธ์” (ประยงค์ แสณบุราณ, 2547 : 80-81)

วิเคราะห์มนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า มีแนวคิดที่เกี่ยวกับปรัชญามนุษยนิยมจำนวนมาก ซึ่งสามารถจัดเข้าในปรัชญากลุ่มต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) สัจนิยม : พุทธปรัชญามีมุมมองต่อ “มนุษย์” 2 สาย คือ สายแยกกับสายรวม โดยสายรวมเป็นผลมาจากการมองแบบรวมศูนย์ โดยการนำส่วนประกอบย่อยมารวมกัน ทำให้เห็นปรากฏการณ์ ส่วนสายแยกมีมุมมองต่อมนุษย์ไปถึงเบื้องหลังปรากฏการณ์ด้วย เพื่อให้เห็นส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์ 5 ส่วน เรียกว่าขันธ์ 5 คือ รูป (ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ) เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยจำแนกความจริงของมนุษย์ออกเป็น 2 ลักษณะ (ปรุทธ์ มุญศรีตัน, 2556 : 126) คือ 1) รูปลักษณะ คือ ธรรมชาติในส่วนหยาบ สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 จัดเป็นรูปขันธ์ (รูปธรรม) หรือส่วนที่เป็นร่างกายทั้งหมด ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นรูปขันธ์ 2) นามลักษณะ คือ ธรรมชาติส่วนที่ละเอียด ไม่สามารถมองเห็นหรือรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 อันเป็นนามธรรมหรือส่วนที่เป็นจิต ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ มนุษย์มีองค์ประกอบด้านรูปธรรมและองค์ประกอบด้านนามธรรม “ด้านรูปธรรมเป็นร่างกายหรือรูปขันธ์ของมนุษย์ อันเป็นส่วนที่ได้รับจากพ่อแม่ ส่วนด้านนามธรรมที่เป็นจิตใจหรือนามขันธ์ 4 เป็นส่วนประกอบด้วยบุญและบาปที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เมื่อองค์ประกอบพร้อมมูลแล้วจึงเรียกว่าความเป็นสัตว์มีชีวิต “ความจริงของมนุษย์คือกายกับจิต ทั้งสองส่วนต่างพึ่งพาอาศัยกัน” (รัตนะ บัวสนธิ์, 2556 : 8) นอกจากนี้ พุทธปรัชญายังมองว่าการเกิดเป็นทุกข์ ซึ่งไม่ใช่ทัศนะแบบ “ทุนิยม (pessimism) หรือมองโลกในแง่ร้าย และไม่เป็นสุนิยม (optimism) หรือมองโลกในแง่ดี แต่มองโลกตามความจริงเหมือนแพทย์ที่ถือว่าโลกนี้เต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บนานัปการ พระพุทธเจ้าถึงตรัสว่าชีวิตเป็นทุกข์ และสอนวิธีดับทุกข์ด้วย ดังปรากฏอยู่ในอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา” (พิน ดอกบัว, 2555 : 331)

2) เหตุผลนิยม : มนุษย์มีความเป็นเหตุและผลตามธรรมชาติ จำแนกเหตุผลออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) เหตุผลในแง่ตรรกะ เพราะมนุษย์เป็นเผ่าพันธุ์ที่มีกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล จึงเป็นเผ่าพันธุ์ที่มีสติปัญญามากกว่าสัตว์อื่น 2) เหตุผลในแง่ของเหตุ

ปัจจัย เพราะมนุษย์มีหลายเหตุและปัจจัยที่ทำให้เป็นมนุษย์ “ชีวิตคือสิ่งปรุงแต่งไหลเวียนมาตามอำนาจของเหตุปัจจัย” (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2521 : 10) ซึ่งมีทั้งเหตุปัจจัยทางรูปธรรมและนามธรรม

3) ธรรมชาตินิยม : พุทธปรัชญามองว่าชีวิตมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะดีหรือชั่วก็ล้วนอยู่ในโลก และอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ “ความจริงของธรรมดาที่ว่าสิ่งทั้งหลายล้วนไม่เที่ยง มีความผันผวนแปรไป ไม่คงอยู่ยั่งยืนตลอดไป เป็นไปตามเหตุปัจจัย” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556 : 18) มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ “มนุษย์กับธรรมชาติแยกจากกันไม่ได้ มนุษย์เกิดในธรรมชาติจำเป็นต้องอยู่อาศัยธรรมชาติ” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 247) และการมองมนุษย์ทุกเชื้อชาติและสรรพสัตว์ว่าเป็นไปตามกระบวนการธรรมชาติ “มนุษย์และสัตว์มีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นสภาวะทางธรรมชาติ ชีวิตดำเนินไปสู่ความแก่และความตายทุกเวลาไม่มีหยุด” (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2542 : 13) ซึ่งเป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่ต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย (สันตติ) พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์กับธรรมชาติมีลักษณะสิ่งเดียวกัน มนุษย์เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติจนแยกกันไม่ออก หากไม่มีธรรมชาตีก็นับว่ามีมนุษย์ มนุษย์จึงมีหน้าที่เคารพและกตัญญูต่อธรรมชาติ และดำเนินชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นแนวคิดทางปรัชญาแบบธรรมชาตินิยม ส่วนการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนมีลักษณะเป็นสัมพัทธนิยมและมัชฌิมนิยม ในขณะที่แนวคิดแบบการอยู่ร่วมกับธรรมชาติแบบเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันมีลักษณะเป็นประโยชน์นิยม รวมทั้งจิตสำนึกเคารพและกตัญญูต่อธรรมชาตีก็นับว่ามีลักษณะเป็นจิตนิยม “มนุษย์เกิดมาตามธรรมชาติเฉพาะและธรรมชาติทั่วไป เช่นเดียวกับสรรพสิ่งภายใต้กฎธรรมชาติ โดยมนุษย์เกิดมาตามชาติพันธุ์ของมนุษย์เอง มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับมนุษย์อื่นๆ และมีชีวิตความเป็นอยู่ตามที่ได้รับปลูกฝังตามวัฒนธรรมและสังคมนั้นๆ” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 185) มีความแตกต่างกันโดยนาม คือ สถานภาพและบทบาทหน้าที่ แต่มีสภาวะรวบยอดอย่างเดียวกัน เสมอเหมือนกันและตรงกัน คือ ความเป็นมนุษย์ โดยมุ่งความเป็นมนุษย์ในปัจจุบันและปรัชญาที่มุ่งเน้นผลต่อมนุษย์ที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ

4) มัชฌิมนิยม : พุทธปรัชญาเห็นว่าวิถีปฏิบัติควรเกื้อกูลต่อชีวิต “มนุษย์เกิดมาท่ามกลางธรรมชาติ มนุษย์ต้องพึ่งพาตนเอง สุขหรือทุกข์ของมนุษย์เกิดจากความสามารถของมนุษย์เอง ไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาคอยช่วยมนุษย์ คุณค่าของมนุษย์มีเท่าที่ได้สร้างขึ้น” (แสง

จันทร์งาม, 2521 : 30-31)มนุษย์จึงควรบริโภคทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอประมาณ และมีแนวทางปฏิบัติแบบมีขีดจำกัดปฏิบัติ ไม่โน้มเอียงไปทางทุนนิยมหรือสังคมนิยม

5) ภาวธรรมนิยม : มนุษย์เท่าเทียมกันและเสมอเหมือนกันในความเป็นมนุษย์ ชีวิตมนุษย์เกิดขึ้นและเป็นไปตามธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันและปฏิบัติต่อกันเหมือนพี่น้อง คนเกิดก่อนเป็นพี่ คนเกิดหลังเป็นน้อง โดยมองผ่านเชื้อชาติ สีผิว และชนชั้น เพราะทุกคนเป็นเผ่าพันธุ์มนุษยชาติเดียวกัน พุทธปรัชญาจึงไม่ถือชนชั้นและมองทุกคนเป็นพี่น้องร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน

6) กรรมนิยม : มนุษย์กับชีวิตและโลกมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้ “มนุษย์มีคุณสมบัติเฉพาะตนตามธรรมชาติและวัฒนธรรม ธรรมชาติพื้นฐานทั่วไปของมนุษย์เป็นกลางๆ ดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับกระทำ การปลูกฝัง การหล่อหลอม และการอบรมสั่งสอน” (Sit Budin, 2554) พุทธปรัชญาจึงไม่ได้จำแนกมนุษย์ตามบุคลิกลักษณะ เชื้อชาติหรือสีผิว แต่มีกรรมเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์

7) สัมพัทธนิยม : พุทธปรัชญามองว่าการกระทำมีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์แต่ละคน ผู้ใดทำกรรมเช่นใดย่อมไปรับผลเช่นนั้น “คนทำกรรมใดไว้อย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหวานพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น” (สิทธ บุตระอินทร์, 2554 : 197-203) ในขณะที่การกระทำของแต่ละคนก็เป็นผลพวงมาจากการอบรมสั่งสอน และสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดลักษณะและพฤติกรรมของมนุษย์ และลักษณะทางสังคมก็จะมีผลต่อสมาชิกในสังคมด้วย “เพราะผู้คบค้าสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข เหมือนอยู่ในหมู่ญาติ” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/15/201) เมื่ออยู่ในสังคมที่ไม่ดีก็จะได้รับผลกระทบด้วย คุณลักษณะของชีวิตขึ้นอยู่กับอบรมและการปลูกฝัง การอยู่ในสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ รวมทั้งทัศนคติและการกระทำของแต่ละคน ซึ่งเป็นปัจจัยที่กำหนดลักษณะของชีวิตและลักษณะของการดำเนินชีวิต

8) ประโยชน์สุขนิยม : พุทธปรัชญามีแนวคิดแบบประโยชน์สุขนิยม ซึ่งปรากฏชัดในช่วงที่พระพุทธเจ้าได้มอบพันธกิจให้กับพระธรรมทูตกลุ่มแรกว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงาม

ในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม” (วิ.มหา, (ไทย) 4/32/40) นอกจากมุ่งประโยชน์สุขแก่มนุษย์แล้วยังอนุเคราะห์เกื้อกูลต่อทวยเทพและสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย ดังนั้น “หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์” (เดือน คำดี, 2534 : 49) ซึ่งพุทธปรัชญามนุษยนิยมมุ่งเน้นประโยชน์สุขในฐานะมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในชาตินี้

9) ธรรมเนียม : พุทธปรัชญามอบสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ว่าเป็นธรรม การมองสรรพสิ่งเป็นสภาวะธรรมหรือมองในแง่ของธรรมะ 4 ลักษณะ ดังต่อไปนี้ (สิทธิ บุตรอินทร์, 2541 : 42-44) 1) ความจริงตามสภาวะ คือ ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติในกฎธรรมชาติ (ไตรลักษณ์) และสิ่งที่พ้นธรรมชาติและกฎธรรมชาติ คือ อสังขตธรรม นิพพาน เช่น สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา 2) ความจริงของธรรมชาติในกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผล ซึ่งเป็นความจริงในเชิงปัจจัยการ 3) ความจริงถูกต้องดีงาม ความชอบธรรมและความยุติธรรมตามกฎหมายแห่งกรรม (4) ประมวลคำสอนพระพุทธเจ้ารวบรวมไว้ในไตรปิฎก “ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติที่จริงแท้ แน่นนอน เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม” (ที.สี. (ไทย) 9/421/185) ธรรมฐิติ คือ สภาวะที่ดำรงอยู่เอง เป็นอยู่เองตามธรรมดา อรรถกถาหมายเอาสภาวะที่ดำรงอยู่ในโลกุตตรธรรม 9 ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 ส่วนธรรมนิยาม คือ กฎที่แน่นอนแห่งสภาวะอันมีอยู่จริงแท้ และแน่นอน หลบเลี่ยงไม่ได้ ต้องเป็นไปตามที่มันเป็น เรียกว่ากฎธรรมชาติ และยังมีธรรมในแง่ของการประพัตติธรรมด้วย มนุษย์ไม่มีความชอบธรรมในการทำชั่ว แต่จะมีความชอบธรรมในการทำความดี เพราะความชอบธรรมจะเป็นกิริยาอาการของคนมีธรรมะ “ธรรม หมายถึง คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความประพัตติชอบ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551 : 141-142) ผู้นำธรรมไปปฏิบัติก็จะเป็นผู้มีธรรมะ ผู้ทำความดีหรือทำสิ่งที่ถูกต้อง มีความประพัตติตามครองธรรม ซึ่งจะได้รับความสำเร็จจากคนในสังคม

10) อเทวนิยม : พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์ไม่ใช่สัตว์สังคมเพราะสัตวชาตญาณกำหนด แต่เป็นสัตว์ประเสริฐโดยวัฒนธรรม ด้วยปรีชาญาณและปัญญาของมนุษย์เอง เพราะมีเส้นแบ่งระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมสัตว์อื่น โดยสังคมสัตว์อื่นจะอยู่ร่วมกันในระดับสัตวชาตญาณ แต่มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยใช้วัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการสั่งสมองค์ความรู้และภูมิปัญญามาจากยุคบรรพกาลและถ่ายทอดต่อกันมา ทำให้มนุษย์รู้จักการคิด มี

ประสบการณ์ การปรับตัว การแก้ปัญหา และการหามาตรการเพื่อการอยู่ร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการของมนุษย์ ไม่ใช่เทพประทานแบบเทวนิยม ส่วนการเข้าสู่ความหลุดพ้นก็เป็นแบบเทวนิยม คือ การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ด้วยตัวเอง “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/160/82) ตนเองเท่านั้นที่จะสามารถทำกุศลหรืออกุศล หรือบรรลุมรรคผลด้วยตนเอง ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้ พุทธปรัชญาเห็นว่าปัญญาวุฒยระดับสูงสุดคือปัญญารู้แจ้งสัจธรรม ผู้บรรลุเรียกว่าพระอรหันต์ ส่วนสภาวะที่บรรลุเรียกว่านิพพาน

11) มนุษยธรรมนิยม : มนุษย์มีสามัญลักษณ์ะเดียวกับสิ่งทั้งหลาย “มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” (สิทธิ บุตรอินทร์, 2554 : 48-49) มนุษย์มีความชอบธรรมในชีวิตตนเองตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา การเป็นมนุษย์จะต้องประกอบกรรมดีให้สมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดถึงการสร้างคุณประโยชน์ต่อตนเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ภายใต้หลักจริยธรรม คือ ไม่ทำความชั่ว ประกอบกรรมดี และพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจนบรรลุความสิ้นทุกข์ โดยพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยมนุษยธรรม คือ “ศีล 5 จัดเป็นมนุษยธรรม คือ ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551 : 175) เพราะมนุษย์เป็นผู้มีใจสูง มีปัญญาและเหตุผล จึงมีศีล 5 เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อความเป็นมนุษยธรรม แนวคิดพุทธปรัชญามนุษยนิยมในแง่ของพฤติกรรม สรุปได้ดังนี้ (เดือน คำดี, 2534 : 49) 1) พุทธปรัชญาถือว่า บรรดาการกระทำทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจาหรือทางใจ จะถือว่ามีความดีต้องประกอบด้วยความคิดคำนึงถึงผลประโยชน์ที่มนุษย์ด้วยกันจะพึงได้รับ 2) การกระทำเหล่านั้นย่อมสัมพันธ์กับกาลเวลาและสถานที่ เหตุผล บุคคล และสังคมที่เกี่ยวข้อง 3) การกระทำที่ถือว่าถูกต้องและมีค่าควรแก่มนุษย์อย่างแท้จริง ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันย่อมพิสูจน์ได้ด้วยคุณประโยชน์และความสุขที่เป็นผลตามมา 4) สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์เช่นนั้นจะต้องประกอบด้วยมนุษยธรรม

สรุป

ปรัชญามนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า โลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยไม่มีเทพเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติสรรค์สร้างขึ้น มา มีความเป็นมาและเป็นไปตามธรรมดาในกฎธรรมชาติ มีเหตุปัจจัยอยู่เบื้องหลังให้มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนมนุษย์เกิดตามกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ มนุษยชาตินิยมเกิดในครรภ์ได้ด้วยกระบวนการมี

เพศสัมพันธ์ ฝ่ายหญิงมีระดูและมีปฏิสนธิจิต จากนั้นก็มีพัฒนาการในครรภ์ 9-10 เดือน ซึ่งเป็นไปตามลักษณะทางพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมในครรภ์มารดา เมื่อเกิดมาแล้วก็ขึ้นอยู่กับ การเลี้ยงดู การอบรม และสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของมนุษย์ ทำให้มีลักษณะ แตกต่างกันไป แต่มีคุณสมบัติทางธรรมชาติเหมือนกัน ประกอบด้วยขั้น 5 เหมือนกัน มีความ เป็นมาและเป็นอยู่ทั้งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ (ไตรลักษณ์) ชีวิตหมุนเวียนไปตามวงจร ของปัจจัยการ (ปัจจัยสมบูรณ์) โดยที่ชะตากรรมของมนุษย์เป็นไปตามกรรมลิขิต วิถีชีวิต มนุษย์เป็นไปตามกิเลสและการกระทำ ส่วนสังคมที่ดีควรเป็นสังคมแบบมนุษยธรรมนิยม ปราศจากระบบชนชั้นวรรณะและการกดขี่ มีความเกื้อกูลต่อกัน โดยจุดร่วมของมนุษย์คือ การมีพันธุกรรมแห่งมนุษยชาติเดียวกัน การเมืองที่ดีควรเป็นแบบมนุษยนิยมธรรมาธิปไตย ส่วนเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับมนุษย์ควรเป็นแบบสังคมนิยมธรรมาธิปไตย และควรมีระบบ การศึกษาเชิงคุณธรรมตามแนวทางไตรสิกขา โดยมีเป้าหมายของชีวิตเพื่อประโยชน์สุขใน ปัจจุบันและอนาคตกับทั้งประโยชน์สุขสูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งมนุษย์จะบรรลุเป้าหมายทุก ระดับได้โดยการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

ดังนั้น เมื่อประมวลปรัชญามนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า มีความเป็น มนุษยนิยมในลักษณะสังคมนิยม เหตุผลนิยม ธรรมชาตินิยม มัชฌิมานิยม ภราดรนิยม กรรม นิยม สัมพัทธนิยม ประโยชน์สุขนิยม ธรรมนิยม อเทวนิยม และมนุษยธรรมนิยม โดยมีทัศนะ ต่อมนุษยนิยม 3 มิติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) มิติทางปริวิสัย (objective) เพราะเห็นว่ามนุษย์มีคุณลักษณะสากล เป็นส่วนหนึ่งใน ธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ (ไตรลักษณ์) มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิต ชนิดหนึ่งในธรรมชาติ มีพลวัตไปตามปัจจัยปรุงแต่ง (ปัจจัยการ) และประกอบด้วยขั้น 5 จำแนกออกเป็น 2 ประการ คือ 1) มนุษยนิยมตามสภาวะ คือ ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ในกฎธรรมชาติ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย เรียกว่าสังฆธรรม เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช โลก ดวงดาว เป็นต้น และสิ่งที่พ้นธรรมชาติ คือ สิ่งที่เกิดจากการปรุง แต่งของเหตุปัจจัย เรียกว่าสังฆธรรม หมายถึง สิ่งเดียวคือพระนิพพาน ซึ่งเป็นประเภทริ ยมมนุษย์ 2) มนุษยนิยมในธรรมชาติและเป็นไปตามกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุผล ซึ่งเป็น กฎที่กำหนด กำกับ และควบคุมความเป็นไปของธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่ง เปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นได้หรือดับได้โดยปราศจากเหตุปัจจัย ไม่มีเหตุปัจจัยใดที่ไม่นำไปสู่ผล สรรพสิ่งมีความสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักรในสังสารวัฏ เรียกกฎนี้

ปีที่ 7 ฉบับที่ 4 ประจำเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2563

ว่าปฏิจักษุสมบัติ แม้ไม่มีคนรู้แต่มันก็เป็นไปตามธรรมชาติอยู่อย่างนั้น จึงมีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม สัจนิยมและเหตุผลนิยม

2) มิติทางอัตตวิสัย (Subjective) เพราะมนุษย์มีคุณลักษณะเฉพาะ คือ ลักษณะเฉพาะความเป็นเผ่าพันธุ์มนุษย์ ลักษณะเฉพาะตามกรรม มนุษย์ผู้เกิดมาแสวงหาความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขแห่งชีวิตนี้ มนุษย์เป็นจุดมุ่งหมายรวมร่วมกัน มนุษย์มีทั้งธรรมชาติเฉพาะและธรรมชาติทั่วไป มนุษย์เกิดมาตามชาติพันธุ์ของมนุษย์ มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับมนุษย์อื่นทั่วไป ลักษณะเฉพาะของนามธรรมพิเศษที่แตกต่างจากสัตว์อื่น (เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) ทำให้มีความรู้สึก มีความจำ มีการคิดวิเคราะห์ และมีปัญญาสูงกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ มีคุณธรรมและจริยธรรม มีศักยภาพในการพัฒนาตนเอง จนถึงระดับอริยมนุษย์ มนุษย์มีสถานภาพ มีบทบาทและภาระหน้าที่ของมนุษย์ โดยสัมพันธ์กันอยู่ในสังคมตามหลักมนุษยธรรม ทำให้มีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม ประสพการณ์นิยม มนุษยธรรมนิยม สัมพัทธนิยม มัชฌิมนิยม และประโยชน์สุขนิยม

3) มิติทางอนัตตภาวะวิสัย (soullessness) พุทธปรัชญามองมนุษย์และสรรพสิ่งในมิติของสภาวะธรรม ไม่มีความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวตนมนุษย์ เพราะเป็นเพียงส่วนประกอบของขั้น 5 สามารถพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงอริยมนุษย์ผู้สมบูรณ์พร้อมด้วยคุณธรรม มนุษยธรรมและปัญญาธรรม รวมถึงอุทิศตนบำเพ็ญประโยชน์ไพศาลแก่มวลมนุษย์และโลก จึงมองชีวิตมนุษย์ในมิติของความไม่มีตัวตน มีปัญญาญาณในอริยสัจ ทำให้มีลักษณะเป็นธรรมนิยมและอิสเรศนิยม

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท นอกจากจะทำให้ได้ความรู้ตามที่ได้นำเสนอมาแล้ว ยังทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งจำแนกออกเป็น 5 ประเด็นดังนี้

1. การจัดสรรทรัพยากรมนุษย์ พุทธปรัชญามองมนุษย์ในมิติของการจัดสรรทรัพยากรมนุษย์อย่างมีคุณค่า โดยมีการจัดสรรมนุษย์ออกตามกรรมของแต่ละคน เพราะกรรมเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์ และมีข้อปฏิบัติตามศีลและธรรมสำหรับมนุษย์ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับจุลภาคและการปฏิบัติร่วมกันระดับมหัพภาคในฐานะมนุษยชาติ

2. มนุษย์ในฐานะธรรมนิยาม พุทธปรัชญามองมนุษย์ในมิติทางธรรม 3 ส่วน คือ (1) มองว่ามนุษย์มีความเป็นอยู่และเป็นไปตามสภาวะธรรมชาติ (2) มองมนุษย์ในฐานะสังขธรรม โดยการเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์เท่ากับการเข้าใจสังขธรรม (3) มองมนุษย์ในเชิงเหตุผลนิยม โดยมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลเชิงจริยธรรม

3. มนุษย์ในเชิงเป้าหมาย คือ มนุษย์มีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขนิยม โดยพุทธปรัชญามองว่ามนุษย์เป็นสุขคติภูมิ และเมื่อเกิดมาแล้วมนุษย์มีความปรารถนาความสุขเป็นเป้าหมายของชีวิต ทั้งยังมองว่ามนุษย์สามารถพัฒนาและยกระดับมนุษย์สุขได้ และมีศักยภาพพัฒนาความสุขระดับมนุษย์ชนไปจนถึงวิมุตติสุขในระดับของพระอรหันต์ได้

4. มนุษยนิยมแนวราบ พุทธปรัชญามองมนุษย์ในแนวราบออกเป็น 5 ระนาบ คือ (1) การมองมนุษย์ในเชิงภราดรภาพนิยม เพราะเห็นว่าสภาพความเป็นมนุษย์มีความเสมอเหมือนกัน (2) มองมนุษย์ในฐานะอเทวนิยม เพราะมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนกัน (3) มองมนุษย์ในเชิงสัมพัทธนิยม เพราะการเกิดมาของมนุษย์ ความเป็นอยู่ของมนุษย์ และความ เป็นไปโดยอิงอาศัยความสัมพันธ์กันกับผู้อื่นตามหลักทศ 6 (4) มองมนุษย์ในฐานะที่เป็น มนุษยธรรมนิยม เพราะเห็นว่ามนุษย์พัฒนาจิตใจให้มีคุณธรรมสูงขึ้นได้ จึงทำให้มนุษย์มี เหตุผลเชิงจริยธรรม และมีศีล 5 เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานเพื่อแสดงออกถึงความเป็นมนุษยธรรม และ (5) มองมนุษย์ในมิตินิติธรรมนิยม เพราะมองว่ามนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขภายใต้ นิติธรรมนิยมอันเป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นตัวเชื่อมประสานความสัมพันธ์ของมนุษย์

5. มนุษยธรรมนิยมแนวตั้ง พุทธปรัชญามองมนุษย์แนวตั้งในเชิงคุณค่า โดยใช้กรรม เป็นเครื่องตัดสินมนุษย์ในแนวดิ่ง โดยเห็นว่ามนุษย์ที่ทำความดีก็จะยกระดับตัวเองให้มีคุณค่า สูงขึ้นในแนวดิ่ง แต่ถ้าหากประพฤติชั่วก็จะทำให้ชีวิตเสื่อมในแนวดิ่งต่ำลง แม้แต่ชีวิตหลัง ความตายก็จะดิ่งสู่อบายภูมิ นอกจากนี้ยังมองมนุษย์ในเชิงมนุษยภวานานิยมตามหลักภวานา 4 เพราะเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาได้ ทั้งการพัฒนาทางกายภาพ การพัฒนาทาง ศีลธรรม การพัฒนาทางจิต และการพัฒนาทางปัญญา

เอกสารอ้างอิง

- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2549). *มนุษย์กับการใช้เหตุผล*. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เดือน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- ปรุทม์ บุญศรีตัน. (2556). *พุทธอภิปรัชญา : ความจริงเกี่ยวกับจักรวาล โลก มนุษย์ และสังสารวัฏ*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2521). *ธรรมะเป็นรากฐานแห่งความเป็นมนุษย์*. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *หลักสูตรอารยชน*. กรุงเทพมหานคร : เจริญดี มั่นคงการพิมพ์.
- พิน ดอกบัว. (2555). *ปวงปรัชญาอินเดีย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์ จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รัตน์ บัสนัน. (2556). *ปรัชญาวิจัย*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2542). *พระพุทธศาสนากับปัญหาทางอภิปรัชญา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมัคร บุราวาศ. (2490). *คำบรรยายวิชาปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมัคร บุราวาส. (2554). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : ศยาม.

สิทธิ บุตรอินทร์. (2554). *ปรัชญาเปรียบเทียบ มนุษยนิยมตะวันออกกับตะวันตก*. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์.

แสง จันทร์งาม. (2521). *พุทธศาสนวิทยา*. พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.